

ΜΥΡΣΙΝΗ ΖΟΡΜΠΑ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΥΡΩΠΗ & ΕΛΛΑΔΑ
ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Κοινωνικές & Πολιτικές επιστήμες
Σειρά «CIVITAS – Δοκίμια Πολιτικής Θεωρίας και Επιστήμης»
Διεύθυνση σειράς: Χάρης Βλαβιανός
Μυρσίνη Ζορμπά, *Πολιτική του Πολιτισμού – Ευρώπη & Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα*
DTP: «ΦΑΣΜΑ» Αφοι Καπένη Κ. & Α. Ο.Ε.
Φιλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση
Copyright© Μυρσίνη Ζορμπά, 2014
Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάρτιος 2014
Κ.Ε.Τ. 8397 • Κ.Ε.Π. 126/14 • ISBN 978-960-16-5118-7
Πρώτη ψηφιακή έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Οκτώβριος 2014
Κ.Ε.Τ. 9516 • ISBN 978-960-16-6025-7

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΟΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 10437 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 10678 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
ΤΗΛ: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11	1.1. Φιλελευθερισμός	127
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	21	1.2. Αισθητική, τέχνες	135
1. Πολιτισμός, κουλτούρα, πολιτική	21	2. Η σύγχρονη πολιτιστική πολιτική ως πεδίο δικαιωμάτων στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών	151
2. Ο R. Williams και η μαρξιστική παράδοση	28	3. Η δημόσια πολιτισμική πολιτική μεταξύ politics και policy	163
3. Πολιτισμική πολιτική	31	4. Η δόμηση της πολιτικής πολιτισμού ως δημόσιας πολιτικής	173
4. Ο διεπιστημονικός διάλογος	38	5. Τα δίκτυα δημόσιας δράσης, ο ρόλος των δρώντων και η πολιτική ατζέντα	201
5. Συμπερασματικά	45	5.1. Δίκτυα	201
I. Η ΕΠΙΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ ...	49	5.2. Δρώντες	203
1. Πρόλογος	49	5.3. Πολιτική ατζέντα	210
2. Τα αιτήματα της δημόσιας κουλτούρας μετά τον πόλεμο ..	64	5.4. Πολιτική απόφαση	216
3. Το κράτος πρόνοιας και η μεταρρυθμιστική λογική	69	5.5. Πολιτικά παράθυρα	218
4. Η ηγεμονία	77	III. Η ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΩΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	221
5. J. M. Keynes και T. H. Marshall	81	1. Εισαγωγή	221
6. Οι σκανδιναβικές χώρες	89	2. 1950: Η δημόσια κουλτούρα στα «πέτρινα χρόνια»	231
7. Η Ολλανδία	99	3. Η δεκαετία του '60: μια σύντομη πολιτιστική άνοιξη	258
8. Η Γαλλία	103	4. Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η ίδρυση του υπουργείου Πολιτισμού	281
9. Τα πολιτισμικά δικαιώματα	115	5. Η Μεταπολίτευση	303
II. Η ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ..	123	6. Η δεκαετία του '80 και η σοσιαλιστική «Αλλαγή»	323
1. Τα πολιτισμικά δικαιώματα μεταξύ φιλελευθερισμού και αισθητικής	123	7. Στο γύρισμα του 21ου αιώνα	350
		7.1. Β΄ ΚΠΣ (1994-2000): Ο πολιτισμός υπό την σκέπη του τουρισμού	363
		7.2. Γ΄ ΚΠΣ (2000-2006): Μια χαμένη ευκαιρία για τον σύγχρονο πολιτισμό	368
		ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Μπροστά σε αλλαγή παραδείγματος:	389
		ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	401
		ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	417

III
Η ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΩΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Εισαγωγή

ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΑΥΤΟ ΕΠΙΚΕΝΤΡΩΝΕΤΑΙ σε ορισμένες σημαντικές στιγμές της ελληνικής πολιτισμικής πολιτικής στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20ού αι. Επιχειρούμε να ερμηνεύσουμε τις κρίσιμες αλλαγές στη δημόσια κουλτούρα και την πολιτισμική πολιτική της χώρας, χρησιμοποιώντας τις, κατά τη γνώμη μας, πιο παραγωγικές έννοιες κλειδιά της κοινωνικοπολιτισμικής ανάλυσης (βλ. Burke 2008, O. Bennett 1995, 2004, Poirtier 2000). Έννοιες όπως η ηγεμονία, η εκπολιτιστική αποστολή και ο εκδημοκρατισμός νοηματοδοτούν με τρόπο αποκαλυπτικό την πορεία της δημόσιας κουλτούρας κατά τη διάρκεια των πέντε αυτών δεκαετιών.

Σε αυτό το χρονικό διάστημα, ωστόσο, παρά τις ποικίλες απόπειρες αλλαγών, ο πολιτισμικός προσανατολισμός της χώρας δεν χαρακτηρίστηκε από εκπλήξεις αλλά περισσότερο από μια «εξαρτημένη πορεία» (path dependence), αρθρωμένη γύρω από την αρχαία κληρονομιά και τις τέχνες. Διατηρήθηκαν, εν ολίγοις, η συνέχεια και η αφοσίωση στις αξίες και στις προσλαμβάνουσες του πρώτου μισού του αιώνα ή/και του προηγούμενου σε μεγάλο βαθμό, χωρίς ριζική μεταβολή του ηγεμονικού Λόγου και του βασικού στρατηγικού πλαισίου.

Τόσο η κοινωνία όσο και η πολιτισμική και πολιτιστική πολιτική που ασκήθηκε από το κράτος υπήρξαν σταθερά προσηλωμένες στα δύο αυτά σημεία αναφοράς, με άλλα λόγια στα ιδεώδη της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και σε εκείνα της υψηλής αισθητικής (βλ. Brown, Hamilakis 2003). Στο όνομα αυτών, παραμερίστηκαν οι νέες προκλήσεις που έθετε το ευρύτερο ευρωπαϊκό περιβάλλον, καθώς και οι πιο απαιτητικές, από πολιτισμική άποψη, πτυχές της ελληνικής καθημερινής ζωής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να παραγνωριστούν οι δημοκρατικές διαστάσεις της κουλτούρας, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε πιο αναλυτικά στις επόμενες σελίδες. Η πολιτιστική πολιτική (policy) της χώρας ακολούθησε ένα στενό παραδοσιακό μοντέλο στην υπηρεσία του εθνικού παρελθόντος, παραμελώντας ή και σπαταλώντας σημαντικούς πολιτισμικούς πόρους που προέρχονταν από την κουλτούρα της καθημερινής ζωής και τις αναδυόμενες μορφές της. Επικράτησαν κατά κύριο λόγο αμιχανία και αμφιθυμία απέναντι σε επιλογές και αποφάσεις που όφειλαν να ληφθούν σχετικά με τη διαχείριση του εκάστοτε πολιτισμικού παρόντος.

Η πολιτιστική πολιτική με τη στενή έννοια αγνόησε, συγκεκριμένα, τα ζητήματα αναγέννησης των αστικών κέντρων, τα διαρθρωτικά προβλήματα της περιφέρειας, τους όρους της πολιτιστικής ανάπτυξης αλλά και τις

ευκαιρίες ανανέωσης των πολιτιστικών θεσμών που θα πρόσφεραν τη δυνατότητα στους δημιουργούς και το κοινό να συναντηθούν σε έναν παραγωγικό διάλογο (Bianchini, Parkinson 1993). Τέτοιες ανάγκες και, μαζί, ευκαιρίες εμφανίστηκαν κατά καιρούς πολλές αλλά παρέμειναν αναξιοποίητες. Από πολιτική επιλογή ή παράληψη, αποκλείστηκαν επιμελώς ή περιθωριοποιήθηκαν κρίσιμα ζητήματα, όπως ήταν τα πολιτισμικά δικαιώματα που αφορούσαν εθνοτικές, γλωσσικές, θρησκευτικές, φυλετικές και άλλες μειονότητες, ζητήματα που σχετίζονταν με τις ανισότητες πρόσβασης και συμμετοχής, αποκέντρωσης, σχεδιασμού και εφαρμογής ισόρροπης πολιτιστικής ανάπτυξης στις περιφέρειες (βλ. Ασκούνη 2006, Andrew 2005, Bourdieu 1979). Αγνοήθηκε επίσης η ανάπτυξη της οικονομίας του πολιτισμού. Πολύ περισσότερο, δεν βρήκε έδαφος να αναπτυχθεί μια με την ευρεία έννοια πολιτισμική πολιτική, ικανή να αξιοποιήσει τους διαθέσιμους πόρους και, παράλληλα, να εντάξει τη χώρα στο τραπέζι του διαλόγου των σύγχρονων στρατηγικών ανάπτυξης που ακολουθούν άλλες ευρωπαϊκές χώρες (βλ. McGuigan 1996, 2004, Mangset 2008).

Όλα τα παραπάνω θέτουν στο επίκεντρο, με πολλούς τρόπους, την ευαίσθητη σχέση κουλτούρας και δημοκρατίας, όπως θα δούμε στις σελίδες που ακολουθούν. Ας σημειωθεί εδώ ότι οι αναφορές μας στη σχέση αυτή γίνονται μέσα από τέσσερις διαφορετικές έννοιες, προκειμένου να αποδοθούν με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη κάθε φορά ακρίβεια οι αποχρώσεις της. Η πρώτη έννοια είναι ο «διαφωτισμός», ως γενικός λόγος μιας από τα πάνω δημοκρατικής διάδοσης της κουλτούρας που υπακούει στους κανόνες του ελιτισμού. Η δεύτερη είναι η «εκπολιτιστική αποστολή», ως επιχειρησιακή έννοια που ενσωματώνει τον αποικιακό συμβολικό Λόγο, καθώς και ανάλογες πρακτικές στο εσωτερικό μιας κοινωνίας σε διαδικασία έξωθεν αξιακής αναμόρφωσης. Η τρίτη έννοια ο «εκδημοκρατισμός», ως πολιτική διάδοσης της υψηλής κουλτούρας στους πολίτες με δημοκρατικά μέσα, σε συνδυασμό συνήθως με εκπαιδευτικά προγράμματα ενίσχυσης της «ανόδου του πολιτιστικού επιπέδου του λαού», εκλαΐκευσης και ευκαιριών πρόσβασης. Τέλος, η τέταρτη έννοια η «πολιτισμική δημοκρατία», ως αποδοχή της πολιτισμικής ισότητας, της διαφορετικότητας και του πλουραλισμού. Αυτή η τελευταία απαιτεί ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο η με την ευρεία έννοια πολιτισμική πολιτική κατανέμει με δημοκρατικό τρόπο, διαδικασίες και διαφάνεια τους δημόσιους πόρους και έχει στόχο να περιορίσει τις σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής, τις συγκρούσεις, ανισότητες και διακρίσεις, αποδομώντας προοδευτικά τις κατασκευές και τους λόγους που τις υποστηρίζουν και επουλώνοντας τα τραύματα που αυτές προκαλούν (για περισσότερα σχετικά με τις παραπάνω έννοιες, την ιστορική τους διαδρομή και τη στρατηγική τους σημασία βλ. Elias 1939, Kangas 2006, Menell 2006, Reed, Alexander 2007).

Αφετηριακό σημείο της ελληνικής πολιτιστικής πολιτικής αποτέλεσε η δημοκρατική της θεσμοποίηση το 1974, που ήρθε μαζί με τη γενικότερη «καμπή στη συνταγματική και πολιτική ιστορία της χώρας» (Αλιβιζάτος 1983: 26). Το υπουργείο Πολιτισμού, το οποίο η δικτατορία των Συνταγματαρχών είχε ιδρύσει το 1971 ως προπαγανδιστικό μηχανισμό, άρχισε μετά τη Μεταπολίτευση να ασκεί δημόσια πολιτιστική πολιτική σε

καθεστώς κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Μια ματιά στο παρελθόν αποκαλύπτει τρεις περίπου συνεχείς δεκαετίες εντάσεων στον χώρο της δημόσιας κουλτούρας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στις οποίες θα πρέπει να προστεθεί η δικτατορία του Μεταξά που είχε προηγηθεί. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, από το 1936 ως το 1974, η δημόσια κουλτούρα δοκιμάστηκε σκληρά: το καθεστώς της 4ης Αυγούστου (1936-40), ο πόλεμος και η Αντίσταση στον φασισμό (1940-44), ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-49) δεν επέτρεψαν την ομαλή εξέλιξη της πολιτιστικής ζωής. Ακολούθησε ένα διάστημα κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης (1950-66), αλλά κι αυτή η δεκαπενταετία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ανέφελη, αφού σφραγίστηκε από τη μετεμφυλιακή ένταση, με κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις, εκλογικά πραξικοπήματα και την παρέμβαση του Στέμματος στους δημοκρατικούς θεσμούς. Τέλος, όταν το καθεστώς αυταρχικού κοινοβουλευτισμού και «καχεκτικής» δημοκρατίας το διαδέχθηκε η επτάχρονη (1967-1974) δικτατορία των Συνταγματαρχών, ο πολιτισμός μπήκε στον γύφο μαζί με τη δημοκρατία (Νικολακόπουλος 2001: 9).

Εξαιτίας αυτής της πορείας, σε αντιδιαστολή με άλλες ευρωπαϊκές χώρες που είχαν ομαλή μετάβαση στη δημοκρατική ζωή αμέσως μετά το τέλος του πολέμου, η πολιτισμική ζωή στην Ελλάδα έφερε έντονα τα αποτυπώματα του ελλείμματος ελευθερίας και δημοκρατίας και της αυταρχικής επιβολής της επίσημης εθνικής κουλτούρας (για τη σχέση επίσημης εθνικής κουλτούρας και δημοκρατίας, βλ. Hewison 1995, Iatrides 1981, Poigrier 2006, Duellund 2008). Απέναντι στην επιβολή αυτή δημιουργήθηκε ένα ρεύμα αντίστασης από τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα και τους προοδευτικούς διανοούμενους και καλλιτέχνες, που δημιουργούσε άλλοτε εμφανή και άλλοτε υπόγεια ρεύματα. Στην αναζήτηση ελεύθερης έκφρασης και τη διεκδίκηση ρόλου, η διεκυστίδα μεταξύ επιβολής και αντίστασης οδηγούσε στην ιδεολογική πόλωση και σε συνεχείς ρήξεις στον χώρο της δημόσιας κουλτούρας, με χαρακτηριστικά παρατεταμένης κρίσης. Η όλη διαδικασία αναμέτρησης παγίωσε στις εσώτερες δομές της ελληνικής κοινωνίας ένα σοβαρό έλλειμμα διαλόγου και κουλτούρας διαπραγμάτευσης (Δαμίτη-Δημάκη 2003). Κάτω από αυτές τις συνθήκες, για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν υπήρχε πρόσφορο έδαφος ώστε να συγκροτηθεί αυτόνομα, και με την ευρεία έννοια δημοκρατικά, η πολιτισμική πολιτική ως τέτοια.

Μια εγγύτερη ματιά στις ιστορικές εξελίξεις αποκαλύπτει το μέγεθος των προβλημάτων. Καθώς το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δεν σήμαινε και το τέλος της εμπόλεμης κατάστασης για τη χώρα, η μεταπολεμική αισιοδοξία και οι προσδοκίες μιας ειρηνικής ζωής δεν πρόλαβαν να σταθεροποιηθούν, υποχωρώντας γρήγορα μπροστά στον επικείμενο εμφύλιο σπαραγμό. Στη διάρκεια του η χώρα εισήλθε στη δίνη ενός εθνικού διχασμού, που πόλωσε ιδεολογικά και συναισθηματικά τον πληθυσμό, διαρρηγνύοντας την πολιτισμική συνοχή την οποία είχαν θέσει ως πρωταρχικό στόχο την ίδια εποχή οι άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες. Το ανήκειν που είχε καλλιεργηθεί στα χρόνια της Αντίστασης κατά της γερμανικής Κατοχής όχι μόνο δεν επενδύθηκε σε ένα όραμα πολιτισμού για τη χώρα και τον πληθυσμό αλλά, το αντίθετο, πυροδότησε ανταγωνισμό και εντάσεις. Ο στόχος για μια κοινωνία ευημερίας και για «πολιτισμένη» ζωή βρέθηκε πιεσμένος

ανάμεσα στις δύο ριζικά αντίπαλες πολιτικοϊδεολογικές κοσμοθεωρίες που δίχασαν την εποχή εκείνη την Ευρώπη.

Μετά τη λήξη της ένοπλης αναμέτρησης το 1949, οι νικητές του Εμφυλίου ακολούθησαν ένα μοντέλο καταστολής και αποκλεισμού των αντιπάλων. Δεν βρέθηκε έδαφος συμφιλίωσης με τους ηττημένους. Η χώρα διαιρέθηκε σε πατριώτες και προδότες, σε εθνικόφρονες και κομμουνιστές. Το μπλοκ εξουσίας το οποίο συνθέταν το Παλάτι, η Εκκλησία, οι συντηρητικές κυβερνήσεις και ελίτ επένδυσε περισσότερο στην ταπεινώση του αντιπάλου και ελάχιστα στον διάλογο και στην επιδίωξη ηγεμονίας. Εξαιτίας αυτής της επιλογής, ο κρατικός μηχανισμός και οι διανοούμενοι που συνεργάστηκαν μαζί του χρησιμοποιούσαν την κουλτούρα με ακραία εργαλειακό τρόπο στη διάρκεια της δεκαετίας του '50. Η δημόσια κουλτούρα περιχαρακώθηκε και μεταβλήθηκε σε πεδίο άμυνας, προκειμένου να φέρει εις πέρας ένα πρόγραμμα προπαγάνδας και πολιτικής πειθάρχησης. Μέσα από το ιδεολογικό σχήμα της «εθνικής παράταξης», οι κυβερνήσεις της Δεξιάς επεδίωκαν να διαχειριστούν μονοπωλιακά τη μνήμη και τη διαμόρφωση ταυτοτήτων, επιβάλλοντας τον «νόμο και την τάξη», θέτοντας αυστηρούς περιορισμούς στην ελεύθερη έκφραση της ευρύτερης προοδευτικής διάνοησης, ενοχοποιώντας μάλιστα κάθε φιλελεύθερη φωνή. Αυτή η στάση οδήγησε σε ριζική αντιπαράθεση της επίσημης εθνικής κουλτούρας με την προοδευτική λαϊκή έκφραση.

Αυτό ήταν το ελάχιστο παραγωγικό υπόστρωμα πάνω στο οποίο οικοδομήθηκαν οι μεταπολεμικές κρατικές πολιτιστικές δομές, θεσμοί και οργανισμοί και, το κυριότερο, αντιλήψεις και νοοτροπίες. Παράλληλα, το οικονομικό μοντέλο ανάπτυξης της χώρας που επέλεξαν οι κυβερνήτες στηρίζονταν στη χρησιμοποίηση της αρχαίας πολιτιστικής κληρονομιάς και στην εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος με βασικό στόχο τη γρήγορη και εύκολη προσέλκυση τουρισμού. Ενώ μεταξύ 1950 και 1960 η οικονομία δεν επεδείκνυε δυναμισμό, «εξαίρεση αποτέλεσε ο τουρισμός, που επεκτάθηκε ταχύτατα, ενισχύοντας την εισροή συναλλάγματος» (Φραγκιάδης 2007: 168). Στο μεταξύ, η χώρα επιβίωσε χάρη στην ξένη βοήθεια (Σχέδιο Μάρσαλ), την οποία οι κυβερνήτες διαχειρίζονταν σε μεγάλο βαθμό με πελατεϊκή λογική.

Υποταγμένη σ' αυτές τις πολιτικές οριζόντιες, η δημόσια διαχείριση της κουλτούρας παρέμεινε δέσμια στενών πολιτικών σκοπομοτιών μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα. Χρειάστηκε η Μεταπολίτευση για να αυτονομηθεί ως πεδίο δημόσιας πολιτικής, να αποκτήσει δημοκρατικές κρατικές δομές και θεσμούς και την αναγκαία εξωστρέφεια, προκειμένου να αρχίσει να συνδιαλέγεται και να συγκλίνει με τις σύγχρονες αντιλήψεις που κυκλοφορούσαν στον ευρωπαϊκό χώρο. Το πέρασμα από τη δικτατορία στη δημοκρατία λειτουργήσε, κατά κάποιον τρόπο, ως «παράθυρο ευκαιρίας» σε μια βεβαρημένη διαδρομή, εξαρτημένη από το αντιδημοκρατικό κλίμα ενός μακροχρόνιου γκριζού παρελθόντος που διαχέονταν σε ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό και τη δημόσια διοίκηση. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο σχεδιασμός του υπουργείου Πολιτισμού το 1971, μεσούσης της δικτατορίας, είχε ως ιδεότυπο το παρεμβατικό πολιτιστικό-προπαγανδιστικό πρότυπο του προπολεμικού δικτατορικού καθεστώτος Μεταξά, παρά τις δεκαετίες που είχαν μεσολαβήσει. Ήταν

προσανατολισμένο να υπηρετεί κυρίως τον τομέα των τεχνών και της εθνικής ταυτότητας, ενώ ο μηχανισμός και η στελέχωση του υπουργείου ήταν προσανατολισμένα στην άσκηση ελέγχου και προπαγάνδας. Κάτι ανάλογο συνέβαινε με το κρατικό δίκτυο ραδιοφώνων, που το αποτελούσαν το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας (ΕΙΡ) και ο Σταθμός των Ενόπλων Δυνάμεων (ΥΕΝΕΔ). Το δίκτυο αυτό διέθετε ήδη προπολεμική μονοπωλική παράδοση, την οποία εξακολουθούσε να διατηρεί αδιατάρακτα έως τη δεκαετία του '60, μετατρέποντας την ανάγκη για επικοινωνία και ενημέρωση σε μοχλό χειραγώγησης της κοινής γνώμης. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι στη δεκαετία του '60 μια πλημμυρίδα νεανικών ερασιτεχνικών σταθμών τοπικής εμβέλειας κατάφερε ισχυρό πλήγμα στο κρατικό μονοπώλιο. Επρόκειτο για μια αναδυόμενη, άμεση, αντικοφορμιστική μορφή επικοινωνίας της νεολαίας, η κουλτούρα της οποίας βρισκόταν επί χρόνια αποκλεισμένη (Πασχαλίδης 2010).

Αλλά με την έλευση της δικτατορίας το 1967 ο προπαγανδιστικός ρόλος του ραδιοφώνου, στον οποίο ήρθε να προστεθεί το '70 ο ασυγκρίτως μεγαλύτερος της κρατικής τηλεόρασης, παρέμεινε σημαντικός. Το κρατικό μονοπώλιο επικοινωνίας μετατρέπονταν τώρα σε μέσο επιβολής σιδηράς πειθαρχίας. Ο στρατιωτικός νόμος απαγόρευε αυστηρά τις ερασιτεχνικές μεταδόσεις, έστελνε στο στρατοδικείο τους ραδιοερασιτέχνες και προέβαινε σε κατάσχεση των μηχανημάτων τους. Τιμωρούσε με ποινή φυλάκισης τους πολίτες ακόμη και για την ακρόαση ξένων ραδιοσταθμών, οι οποίοι εξέπεμπαν στα ελληνικά ειδήσεις των αντιστασιακών οργανώσεων κατά των Συνταγματαρχών (BBC, Deutsche Welle, Φωνή της Αλήθειας).

Με τη Μεταπολίτευση τέθηκαν για πρώτη φορά σταδιακά στα ραδιοηλεκτρονικά μέσα οι βάσεις του εκδημοκρατισμού. Η εργαλειοποίηση της κουλτούρας, που είχε συστηματικά οικοδομηθεί, άρχισε να χάνει τα προπύργια της μέσα στο γενικό κλίμα φιλελευθεροποίησης και εκδημοκρατισμού που επικράτησε. Βαθμιαία και επίπονα υιοθετήθηκαν δημοκρατικές διαδικασίες, τοποθετήθηκαν νέα διοικητικά και διευθυντικά όργανα και εφαρμόστηκαν κανόνες πλουραλισμού και σεβασμού της διαφορετικότητας.

Όσοι, αυτή η υποχώρηση της γκριζας παράδοσης, αφενός, και η προσπάθεια συγκρότησης μιας δημοκρατικής σύγχρονης δημόσιας κουλτούρας, αφετέρου, έφεραν στο φως μεγάλα κύματα συγκρούσεων για την ηγεμονία. Η σελίδα είχε αλλάξει αλλά η μάχη για την αναδιανομή του πολιτισμικού κεφαλαίου κάτω από τις νέες συνθήκες μόλις άρχιζε. Αυτό φάνηκε περισσότερο στο επίπεδο των ευρύτερων πολιτισμικών ζητημάτων (politics). Θέματα που αφορούσαν την ελληνική ταυτότητα ή που ανάγονταν σε αυτήν προκάλεσαν συγκρούσεις, εκδηλώσεις φανατισμού και πολιτισμικούς πολέμους μικρότερης ή μεγαλύτερης έκτασης: η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση και τη δημόσια διοίκηση, η υιοθέτηση του μονοτονικού κατά τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, οι αλληπάλληλες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν, η καθιέρωση της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων, η νομομοποίηση της έκτρωσης, η καθιέρωση του πολιτικού γάμου στη δεκαετία του '80, τα μεταναστευτικά ρεύματα με κορυφαίο συμβολισμό την αμφισβήτηση του δικαίου των αριστούχων Αλβανών μαθητών να σγκώνουν την ελληνική σημαία στις παραλάσιες στα

τέλη της δεκαετίας του '90, η κατάργηση της αναγραφής του θρησκευματος στις ταυτότητες, το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων Ιστορίας και άλλα παρόμοια ζητήματα στην εκπονή του 20ού αι. προκάλεσαν μικρότερης ή μεγαλύτερης έκτασης διχαστικές δημόσιες αντιπαραθέσεις.

Από την άλλη μεριά, στο επίπεδο της στενής πολιτιστικής πολιτικής που ασκούσε τα ίδια χρόνια το υπουργείο Πολιτισμού (policy), οι διενέξεις είχαν να κάνουν περισσότερο με τη διαχείριση της αρχαίας πολιτιστικής κληρονομιάς και την κρατική υποστήριξη των τεχνών και των γραμμάτων: την ελλιπή συντήρηση και αξιοποίηση των μνημείων, τις επιχορηγήσεις, τις επιλογές προσώπων και προγραμμάτων στα κρατικά φεστιβάλ και τους οργανισμούς, τις οικονομικές διεκδικήσεις για τις τομεακές πολιτικές (βιβλίο, σινεμά, εικαστικά, μουσική), την κριτική των συνδικαλιστικών ενώσεων απέναντι στις πολιτικές των αυτόνομων κρατικών οργανισμών (Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου), τις χρηματοδοτήσεις μουσείων και οργανισμών, τη λειτουργία και διαφάνεια των επιτροπών του υπουργείου Πολιτισμού, την ίδρυση και επέκταση μουσείων, την έλλειψη δικτύου βιβλιοθηκών, την αξιοποίηση των κοινοτικών κονδυλίων, την ανανέωση των ιδίων των οργανωτικών δομών του υπουργείου Πολιτισμού ή των σχέσεων με άλλα υπουργεία και περιφερειακές δομές. Όλα τα παραπάνω κατέληγαν, ωστόσο, κάθε φορά στην επίκληση μίας και μοναδικής αιτίας κακού: στο ανεπαρκές ύψος του κρατικού Προϋπολογισμού.

Συγκυριακά, πλάι στα παραπάνω, άνοιγαν επίσης ευρύτερα ζητήματα της ελληνικής ταυτότητας, όπως λ.χ. το αίτημα για λήψη μέτρων απέναντι στα ξενόφερτα, ιδιαίτερα τα αμερικανικά, πολιτιστικά πρότυπα, η ένδειξη της γλώσσας των νέων, η σημασία της καλλιτεχνικής παιδείας, η πολιτιστική διπλωματία, η ανάγκη βελτίωσης της ποιότητας των ΜΜΕ. Αλλά όλα αυτά έχαναν γρήγορα τη σημασία τους μέσα σε μια γενικόλογη ιδεολογική συζήτηση, καθώς δεν έβρισκαν ανταπόκριση στην ακαδημαϊκή κοινότητα, στην κοινωνιολογική έρευνα ή σε άλλους πολιτιστικούς δρώντες του ευρύτερου χώρου της κουλτούρας και της διανόησης.

Είναι χαρακτηριστικά τα δύο ζητήματα που προσέλεικταν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα: η διεκδίκηση των Μαρμάρων του Παρθενώνα από το Βρετανικό Μουσείο και οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004. Μέσα στις συνθήκες της πορείας που περιγράψαμε έθεσαν αμφοτέρω τη σφραγίδα τους στον 20ό αιώνα λειτουργώντας στη λογική της «Μεγάλης Ιδέας». Η διεκδίκηση των Μαρμάρων ήταν μια ιδέα της Μελίνας Μερκούρη που διατυπώθηκε για πρώτη φορά στη Διεθνή Διάσκεψη της Unesco στο Μεξικό το 1982 και έκτοτε αποτέλεσε βασική πολιτική ρητορική της ίδιας και «μονόδρομο» για τους επόμενους υπουργούς Πολιτισμού. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, πάλι, ενέτειναν τους ρυθμούς υλοποίησης των αναγκαίων δημόσιων έργων (κατασκευή σταδίων, δρόμων, ανακίνηση και εκσυγχρονισμός μουσείων, ανασκαφές μετρό), δημιούργησαν πολλές προσδοκίες στην οικονομία του τουρισμού και στην πολιτιστική επικοινωνιακή ακτινοβολία της χώρας και ένα πρωτοφανές κλίμα εθελοντικής συμμετοχής, ιδιαίτερα των νέων. Η διάψευση δεν άργησε να έρθει, όπως θα δούμε στο τελευταίο κεφάλαιο αυτής της ενότητας.